

EXCEPTIA

Andrei Cornea s-a născut în 1952. Licență în istoria și teoria artei la Academia de Arte Frumoase (1976). Licență în filologie clasică la Universitatea din București (1980). Doctorat în filologie clasică la Universitatea din București (1994). Muzeograf la Muzeul Național de Artă (1976–1987). Cercetător la Institutul de Istorie a Artei (1987–1990), iar între 1990 și 2006 la Institutul de Studii Orientale „Sergiu Al-George“. În prezent, profesor la Universitatea din București.

Scrieri: *De la portulan la vederea turistică* (Sport-Turism, 1977); *Primitivii picturii românești moderne* (Meridiane, 1980); *Forme artistice și mentalități culturale în epoca romano-bizantină* (Meridiane, 1988); *Scriere și oralitate în cultura antică* (Cartea Românească, 1988; reed. Humanitas, 2006); *Penumbra* (Cartea Românească, 1991; reed. Polirom, 1998); *Platon: Filozofie și cenzură* (Humanitas, 1995); *Mașina de fabricat fantasmă* (Clavis, 1995); *Turnirul khazar* (Nemira, 1997; reed. Polirom, 2003); *Cuvintelnic fără frontiere* (Polirom, 2002; Humanitas, 2013); *De la Școala din Atena la Școala de la Păltiniș* (Humanitas, 2004); *Când Socrate nu are dreptate* (Humanitas, 2005; trad. fr. Les Presses de l'Université Laval, Canada); *Noul, o veche poveste* (Humanitas, 2008); *Povești impertinente și apocrife* (Humanitas, 2009); *O istorie a nefinței în filozofia greacă* (Humanitas, 2010); *Realitatea și umbra* (Humanitas, 2013); *Miracolul: Despre neverosimila făptură a libertății* (Humanitas, 2014); *Uimitoarea istorie a lui Șabbatai Mesia* (Humanitas, 2015); *Epicur și epicureismul antic* (Humanitas & Editura Universității „Al.I. Cuza“, 2016); *Lanțul de aur* (Humanitas, 2017); *Amintiri din epoca lui Bibi: O post-utopie* (Humanitas, 2019).

Traduceri: Platon (*Republica*, *Philebos*, *Theaitetos*, *Opera integrală* vol. I), Aristotel (*Metafizica*, *Despre generare și nimicire*), Plotin (*Opere I–III*), Aristofan (*Lysistrata*, *Viespile*, *Belșugul*), Epicur.

Andrei Cornea

EXCEPTIA

O încercare
de antropologie filozofică

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

Rușinea de a fi om	7
Cine e peste umanitate ca s-o judece?	13
Rușinea din excepție se naște	17
Regulă minoritară și excepție majoritară	20
Uitarea excepției majoritare	32
Dreptatea de dreapta și dreptatea dreaptă	39
Regula, excepția sunt despre ordine și dezordine.	46
Un deziderativ universal	51
Regula înțeleasă ca excepție, excepția, ca regulă	55
Ce înseamnă să știi că nu știi	59
Omul etic bricolează	63
Dualism etic iremediabil.	66
Revoluționari și conservatori	70
Cum deschidem porțile iadului.	74
Conștiința stării de excepție se poate trăi, nu explica	78
Cea mai cruntă tiranie	85
Cine sunt negatorii libertății.	86
Servitutea – stăpâna istoriei?	94
Omul: excepție în excepție în excepție în excepție.	104

6 CUPRINS

O adiere ce devine uragan	110
Eticul și biosociologia.	127
Suntem impredictibili.	131
Principiul antropic e de neînălțurat	135
Universul devine cosmos	147
Sordide slugi și boieri mari.	159

Rușinea de a fi om

Oare ce înțelegem atunci când spunem „Mi-e rușine de ceea ce am făcut“, sau chiar „Mi-e rușine că am fost așa sau altfel (rău, laș, egoist, corupt, înșelător, fără onoare, ridicol etc.)“? Facem – cred eu – o comparație rămasă adesea neexplicitată până la capăt: eu, omul determinat într-un anume fel, descoperindu-mă sau fiind desemnat cu un anume viciu ori culpă, sunt dator să mă las comparat – așa cum mă văd eu însumi și mai ales cum ceilalți *afirmă că sunt* – cu omul *care se spune că ar trebui să fie*. Mă compar și sunt comparat deci cu omul unei categorii (sociale, culturale, profesionale, naționale etc.), așa cum mi-este înfățișat acesta de oglinda pe care mi-o pune înaintea comunitatea căreia îi aparțin. Și, descoperindu-mă pe mine mai prejos de acel om categorial, mi-e rușine de el, ca și de lumea lui și de oamenii care, ideal și real, o populază. Mă gândesc: un om, așa cum mă consider, de pildă cu o anumită purtare, aspect, creștere, studii, profesie, statut social, nu ar fi trebuit să fie neîngrijit, laș, corupt, violent ori necuviincios, să mintă, să fie fricos, să se facă de râs, să facă niște gafe etc., căci corupția, violența, lașitatea,

minciuna dată pe față, prostia, ridicolul, gafele, aspectul neîngrijit nu sunt admisibile și luate drept normă în societatea a căreia îi aparțin și mai ales căreia vreau să-i aparțin.

Știu, prin urmare, cum ar trebui să fiu, fiindcă-mi doresc ca prin purtările, vorbele și înfățișarea mea să aparțin unei anume categorii sociale invidiate, unui grup pe care-l cred privilegiat cumva, la care mă raportez sau intenționez să mă raportez. Acel grup are anumite standarde sau reguli pe care le impune, iar rușinea se referă deopotrivă la lume și la reguli. De aceea locuțiunea „a-ți fi rușine“ se folosește cu două complemente indirecte: „mi-e rușine de *ceva* și de *cineva*“. De unde se înțelege că, inițial cel puțin, atâta vreme cât ești sau te crezi singur, nu-ți e rușine de nimic, fiindcă nu-ți este rușine de nimeni. E nevoie, pentru rușine, de ochiul iscoditor al altcuiva, pe care să-l descoperi cu neplăcere sau teamă că te evaluează critic. După ce gustă din fructul cunoașterii, Adam și Eva, zice Biblia, se ascund, deoarece odată cu conștiința de sine le-a sosit și rușinea de goliciunea lor, fiindcă le e rușine de Dumnezeu, care îi poate cerceta. Speră însă că, ascunzându-se, să redevină singuri și, astfel, să scape de rușine. Dar în zadar: căci Dumnezeu îi știe și, literal, „îi dă de gol“.¹

Așadar, indiferent dacă, de-a lungul istoriei, am vrut să fiu *kalóskagathós*, *honnête homme*, *gentleman* (sau *lady*), *domn/doamnă* ori, foarte recent, *cool*, mereu am comparat

1. Prin cuvântul „Dumnezeu“ citiți aici societatea, care impune ca oamenii să-și ascundă în public organele sexuale. Se pare că această formă de rușine nu este general-umană. Primii navigatori în Americi au fost, cum se știe, impresionați de imaginea indigenilor goi, despre care și-au închipuit că trăiesc încă în Paradis. Dar chiar grecii, sau unii dintre ei, precum spartanii, practicau goi gimnastica – de unde și numele disciplinei, de la *gymnos* („nud“, „gol“).

o ființă individuală, concretă, cu o ființă omenească categorială, devenită canonică într-o comunitate care pronunță o regulă pentru admiterea în ea. Am știut cum ar fi trebuit să fiu, deoarece comunitatea umană căreia îi aparțin și mai ales vreau să-i aparțin pe mai departe mi-a prescris regula și a decis că se cădea să fiu într-un anumit fel – indiferent dacă vorbim despre Ahile, care-i dator să se comporte potrivit normei eroice a războinicilor ahei, sau despre adolescentul din zilele noastre, care vrea să obțină cât mai multe *like*-uri pe Facebook de la prietenii săi. Or, iată că n-am fost cum se aștepta de la mine să fiu și am lezat prin eșecul meu – direct sau numai indirect – această categorie, familie, clasă, castă, grup profesional, grup de prieteni de pe o rețea. Cauza rușinii mele este, deci, apartenența și incluziunea mea neizbutite în ceva mai larg, mai vast, mai puternic decât mine însumi/însămi, în măsura în care un grup e mai mare, dar și mai puternic decât un individ. Nu m-am purtat „ca lumea“, cum inspirat se spune în românește, și de asta lumea se uită acum chiorăș la mine, iar mie mi-e rușine de lume pentru ceea ce apare ca nevrednicia mea.

Unii însă, în circumstanțe istorice tragice, au spus „Mi-e rușine că sunt german“ (Thomas Mann) sau „Mi-e rușine că am fost comunist“ (Arthur Koestler) etc. Papa Ioan Paul II a spus odată, cerându-și iertare în numele Bisericii Catolice pentru crimele Inchiziției: „Mi-e rușine că sunt catolic“. Mai recent, multor americani albi ori francezi, britanici, belgieni etc. li se recomandă „să le fie rușine“ de faptele abominabile ale strămoșilor lor care au avut sclavi negri și comportamente rasiste. În asemenea cazuri, nu mai e vorba despre persoana mea individuală (căci nu ea a comis actele reprobabile), ci despre o persoană generică, ca să spunem așa, dar care mă implică moral. Din pricina unor

mari crime pe care umanitatea și istoria le-au sancționat ulterior și pe care le-am interiorizat, mi-e rușine nu numai, sau nu atât, cu mine personal – căci personal pot fi și chiar sunt inocent –, ci cu categoria căreia i-am aparținut sau îi aparțin inevitabil prin naștere ori alegere. Ce cu ce anume compar acum? Două categorii, două abstracții: „germanul nazist“ cu ceea ce ar fi trebuit să fie germanul umanist al lui Goethe, de exemplu. Iau act de brutala germanitate prusacă ori de comunismul totalitar real ori de creștinismul sângeros al Inchiziției și războaielor religioase ori de sclavia celor de culoare, așa cum au apărut toate aceste ideologii și credințe colective în istorie împreună cu faptele și crimele comise în numele lor ori cu promisiunile grav încălcate în ceea ce le privește; pe ele toate le compar cu un ideal de la care credințele și societățile respective s-au abătut – și mi-e rușine mie, inclus simbolic și moral în acea societate și credință, de fărădelegile despre care aflu și de care devin conștient.

De unde știu însă cât de grave au fost întâmplările istoriei, pentru ca să înțeleg că au fost comise fărădelegi? Cum evaluez promisiunile, ca să judec încălcarea lor? De unde provine acest „ideal“ pe care l-am luat drept etalon al judecării? S-ar părea că iarăși fac apel la ceva mai larg decât erau chiar germanitatea, creștinismul, comunismul, națiunea, statul, imperiul etc.: fără îndoială, fac apel la *umanitate*¹. Unii ar zice însă că ar trebui să fac apel mai curând la legile

1. Ideea de „umanitate“ apare cel mai probabil în stoicismul antic. Ea e asumată și de un epicurean din sec. II, Diogenes din Oinoanda: „În orice parte a pământului toți oamenii au – fiecare – altă patrie; dar față de întreg cuprinsul acestei lumi, tot pământul este o singură patrie a tuturor și lumea e o singură casă“ (*Epicur și epicureismul antic*, trad. A. Cornea, Humanitas, București, 2016, p. 566).

divine. Dar Dumnezeu nu vorbește direct oamenilor (cu excepția, se spune, a profeților și misticilor, ba chiar și lor li se adresează în general prin vise sau „voci“), iar așa-zisele legi divine dețin de obicei numai sancțiunea unei părți limitate din umanitate – ele sunt ale creștinismului, ale islamului, ale budismului etc. Pe de altă parte, în toate aceste legi și principii regăsim totuși un miez comun pe care îl putem trata drept lege universală a umanității (e ceea ce se numește uneori „legea noahică“¹). Așadar, în numele umanității (indiferent sub ce formă teologică manifestă și cu ce justificare) s-au făcut anumite promisiuni, s-au asumat anumite angajamente, s-au impus anumite reguli – de exemplu, abținerea de la omucidere, viol sau incest, cruțarea în război a prizonierilor și a celor fără apărare – femei, copii, vârstnici –, iar ea, umanitatea, pare a fi chezașă în mod ideal la grava încălcare a lor, căci ea dă tuturor categoriilor subordonate norma etică universală după care le va judeca. De aici provine și principiul iluminist al unor „drepturi naturale“, proprii Omului ca om, și nu numai ale omului-cetățean al unei anumite națiuni. Omul ca atare, detașat de orice determinare categorială, Omul drepturilor fundamentale și abstracte, Omul *uman*, deci, este acum subiectul care a fost lezat de acțiunea omului categorial sau social, a omului politic, național sau tribal respectiv, ca să nu mai vorbim despre omul individual, inclus în micul lui trib.²

1. De la Noe, cu care Dumnezeu ar fi încheiat un legământ după Potop, prin care li se cerea oamenilor să se abțină de la consumul de sânge.

2. Firește că între omul individual și umanitate există mai mulți intermediari, și nu unul singur; în fapt, ei se intersectează adesea: familia, grupul de prieteni, colegii de servici, categoria profesională, grupul celor cu anumite preferințe politice, națiunea, etc. Simplific însă.

Așadar, mi-e rușine de persoana mea individuală înaintea tribunalului omului categorial (a tribului mai mare sau mai mic) și mi-e rușine de omul categorial cu care mă identific când sunt convocat, de voie, de nevoie, înaintea tribunalului umanității pur și simplu (sau al Istoriei, dacă se vrea, căci „marea“ Istorie judecă sau se cade să judece în numele și din perspectiva Omului ca atare).¹ Și din nou: pentru delictul meu personal răspund înaintea categoriei profesionale, sociale, naționale etc., iar pentru delictul sau crima categoriei naționale sau sociale răspund înaintea categoriei umanității – mereu deci înaintea unei instanțe mai largi cantitativ, mai vaste, mai impozante și, pare-se că tocmai de aceea, superioare moral, care ar fi fost lezată indirect, dar grav de acțiunile respective.

Dar oare orice violență majoră, cruzime, dispreț pentru alții, nepăsare față de suferințe, ură, gelozie, resentiment pot fi atribuite, *în întregime și în exclusivitate*, unei clase, secte, unei categorii sociale, religioase ori naționale? Să fie întotdeauna vinovate numai „triburile“? Sau toate aceste rele majore cresc chiar din rădăcina străveche, bestială, a inimii păcătoase a Omului ca atare, așa cum suspecta Sf. Augustin când susținea doctrina „păcatului originar“ și cum au crezut și alți mari pesimiști ai spiritului, precum Tucidide, Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, de Maistre sau Sigmund Freud? În a doua alternativă (neglijând eventuala explicație mitologico-teologică, dar păstrând concluzia), pe acest rău de bază cine va avea competența ultimă de a-l judeca și *de cine* s-ar cădea să ne fie rușine, nouă

1. Uneori „umanitatea“ a judecat în mod efectiv, precum la Nürnberg în 1946 sau Tribunalul de la Haga pentru crimele de război din fosta Iugoslavie.

tuturor, ca oameni pur și simplu, și nu oameni determinați? Adică ținând seama de toate ororile și fărădelegile comise de omenire de la începuturile sale până azi, atât împotriva oamenilor, cât și împotriva celorlalte viețuitoare ale naturii și a naturii înseși, aș putea oare spune cu îndreptățire că, pur și simplu, *mi-e rușine că sunt om?*

Cine e peste umanitate ca s-o judece?

S-ar părea că nu, ba chiar pare absurdă o asemenea rușine. N-am nici o siguranță că există vreun judecător pentru om în afara umanității și, dacă-i așa, nici rușinea de a fi pur și simplu om nu va fi posibilă, fiindcă nu-i de găsit cel care să ne „dea de gol“ pe toți. Într-adevăr, mergând pe linia raționamentului recurent de mai înainte, nu mai pot compara umanitatea cu o altă categorie mai largă de ființe raționale, care să includă omul ca specie și care să se impună moral grație dimensiunii și extensiei. Nu mai cunosc un alt tribunal mai vast și deci mai presus de cel al umanității. Pe cine am lezat prin simpla mea umanitate? Cine s-o facă de rușine, privind-o de deasupra și dinafară? Natura, Dumnezeu? Nu pare cu puțință, căci prima e neumană, ba chiar pesemne subumană, iar cel de-al doilea – admitând că există – e suprauman, deci iarăși neuman, ba chiar, după unele indicii, aproape inuman. Poate Dumnezeu să înțeleagă mizeria și ticăloșia omului sau, dacă le-a înțeles, să le judece pe drept, înainte de a le ierta, eventual, ori de a le pedepsi? Religiile revelate pretind că da, dar un dubiu persistă în miezul lor fierbinte, așa cum atestă marea îndoială a dreptului Iov: